

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА та ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ

— основні принципи функціонування правової держави. Ці положення перебувають у тісній взаємодії із внутр. характеристиками права і законодавства, їх властивостями, співвідношенням права з ін. регуляторами сусп. відносин. Водночас їх розглядають як невід’ємні умови реалізації вимог демократії, свободи, справедливості, рівності всіх перед законом тощо. В. п., яке є визначал. принципом для категорії «правова держава», не може повністю збігатися з нею, оскільки останній властива ціла низка принципів. Нині засади В. п. та В. з. дедалі частіше закріплюють безпосередньо на конституц. рівні, що свідчить про їх важливе програмно-орієнтуюче, аксіолог. і нормативно-правове значення для правової системи країни, організації та діяльності всього держ. механізму. Згідно зі ст. 8 Конституції України в державі визнаний та діє принцип В. п., що означає, насамперед, панування права у суспільстві, його визначал. роль у відносинах між суб’єктами сусп. життя, діяльності держ. та недерж. організацій, спільнот, об’єднань. Розглядаючи право як міру свободи кожного індивіда, вищу справедливість, В. п. визначають як пріоритет найвищих заг.-люд. цінностей у всіх сферах державотворення країни, політ. і соц. житті (зокрема законотвор. діяльності). Таке розуміння права унеможливує ототожнення права із законом, а відтак сприяє розмежуванню принципів В. п. та В. з. До В. п. як складовий елемент часто включають принцип В. з., однак йдеться лише про правовий закон, тобто такий, що відображає природно-правові начала, відповідає між-нар.-правовим принципам, не обмежує права та свободи людини, не суперечить Конституції, відповідає потребам фактично існуючих сусп. відносин, прийнятий у встановл. порядку. У випадку, коли право трактують із нормативно-позитивіст. позиції, В. п. фактично збігається з В. з. Відтак основу принципу В. п. складає зв’язаність діяльності держави, її органів і посадових осіб правами та свободами людини і громадянина. Розрізняють фактичне та юрид. В. п. Фактичне В. п. полягає у визначенні саме правовими актами найважливіших сфер сусп. життя, тоді як юрид. — у наданні цим актам обов’язковості, юрид. сили. Поява терміна «В. п.» тісно пов’язана з розвитком англосаксон. правової системи, зокрема вперше його визначення запропонував британ. вчений та політ. діяч Дж. Гаррінгтон у 1656. Під зазнач. принципом він розумів «правління законів, а не людей». Його співвітчизник К. Маклвейн вважав, що «В. п. — юрид. обмеження держави (з боку законів), повна протилежність свавіл. правлінню». Більш глибоке дослідж. цього питання здійснив А. Дайсі, який у понят-

ті принципу В. п. виділив т. зв. ідеал. держ. діяльність — заходи, спрямовані на забезпечення прав людини. У своїх дослідж. він виходив із природи британ. заг. права, сформульов. у 18 ст. В. Блекстоуном, основою якого був принцип «верховенства розуму». Саме цей принцип і є ідеал. характеристикою принципу В. п. На поч. 20 ст. ці ідеї були сприйняті у країнах романо-герман. системи — Німеччині, Австрії, Франції.

В сучас. укр. правовій літературі існують різні точки зору щодо розуміння змісту та значення принципу В. п., що зумовлено реформуванням системи права України, приведенням її у відповідність до чинних між-нар. стандартів та намаганням, у зв’язку з цим, втілити у нац. правову систему категорії, винайдені в праві розвинутих країн Європи. Зазнач. процес об’єктивно пов’язаний з певними труднощами та протиріччями, оскільки ряд правових категорій (зокрема і принцип В. п.) є класич. здобутками англосаксон. правової системи, тому саме закріплення принципу В. п. у Конституції України викликало низку спірних питань, пов’язаних із розумінням змісту цього терміна, і, відповідно, його реалізацією в правотвор. та правозастосов. діяльностях держ. органів.

Принцип В. п. часто розглядають як співвідношення права і держави, органів держ. влади, посадових осіб. Під ним розуміють певну підпорядкованість держави та її інститутів праву і його пріоритет щодо них, який повинен проявлятися і при співвідношенні його з ін. сферами сусп. життя — економікою, політикою, ідеологією та соц. нормами. Водночас виокремлюють 2 осн. напрями розуміння цієї правової категорії. Згідно з першим гол. місце в змісті принципу В. п. посідає пріоритет саме прав та свобод людини, тобто під В. п. розуміють саме панування прав та свобод людини. Деякі прихильники вказаного напрямку (А. Заєць) конкретизують принцип В. п. в таких складових елементах: принцип мін. достатності правового регулювання сусп. відносин та всезагальності права; зв’язаності держави правами і свободами громадян; позапартійності права, його відносній самостійності щодо політ. сил; верховенства Конституції та законів України. Згідно із цим розумінням В. п. проявляється у таких рисах держ. життя, як закріплення у Конституції та ін. законодав. актах держави осн. прав людини; панування у сусп. і держ. житті законів, що виражають волю більшості або всього насел. країни, втілюючи при цьому заг.-люд. цінності та ідеали (зокрема права і свободи людини); врегулювання відносин між особою і державою на основі принципу «особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом»; взаємовідповідальність особи і держави. Відповідно до другого

напряму під принципом В. п. доцільніше розуміти насамперед пріоритет Конституції та законів України щодо ін. норматив. актів, тобто фактично — В. з. Так, на думку Ю. Шемшученка, принцип В. п. за своєю суттю є принципом природ. права, тоді як у державі реал. діє позитивне право, виражене в норматив. актах. Тому не абстрактна і розмита категорія права, а саме закон є гол. точкою відліку для встановлення правопорядку в країні. Таким чином, принцип В. п. розглядається як певна правова ідея, що не може реально впливати на регулювання сусп. відносин. На думку В. Шаповала, поширення та підвищення значення таких правових категорій, як В. п., є перешкодою на шляху реформування системи права України, оскільки нерідко саме їх сприйняття означає спробу нав'язати конструкцію примата права над державою чи протиставити право закону. Внаслідок цього поширення ідея В. п. призводить до приниження та ігнорування вищої юрид. сили закону. Ототожнення або повне розмежування В. п. та В. з. є помилковим, адже лише певна частина права може втілюватись і проявляти у нормативно-правовому акті. В. з. характеризує право з точки зору верховенства його формал. джерела — закону в ієрархії нормативно-правових актів, зокрема вказує на те, що на основі та на виконання законів повинні прийматися всі інші — підзаконні — нормативно-правові акти. Воно зумовлене кількома факторами: особливим (ускладненим) порядком ухвалення законів; виключним колом суб'єктів, уповноважених їх приймати (народ або парламент як втілення всенар. представництва); колом сусп. відносин, які вони регулюють та охороняють. Принцип В. з. вказує також на пріоритет актів, що їх приймає безпосередньо народ шляхом заг.-нац. референдуму або парламент як орган всенар. пред-

ставництва над актами, що їх приймають органи та посадові особи виконав. та судової влад. Таким чином, зазначений принцип вказує на правовий характер держави, адже визнання пріоритету законів над актами органів виконав. влади означає дію принципу поділу держ. влади на законодавчу та виконавчу як на одну із засад функціонування правової держави. Водночас частковим проявом заг. принципу В. з. є принцип верховенства Конституції, який вказує на найвищу силу Конституції як Основного закону держави, вимогу приймати закони на основі та у розвиток положень Конституції, орієнтувати законодавство на безумовне дотримання конституційності нормативно-правових актів.

Рекомендована література

1. Шемшученко Ю. С. Теоретичні принципи розвитку законодавства України // ПрУ. 1996. № 8;
2. Колодій А. М. Принципи права. К., 1998;
3. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) // Вісн. АПрНУ. 1998. № 1;
4. Його ж. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К., 1999;
5. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України // ПрУ. 1999. № 1;
6. Козюбра М. Принцип верховенства права у конституційному правосудді // Закон і бізнес. 2000. № 17;
7. Гайворонський В. Конституційний принцип верховенства права // Там само. 2003. № 5.

С. В. Лінецький

Бібліографічний опис:

Верховенство права та верховенство закону / С. В. Лінецький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33681>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).